

Prinos Antuna Mandića ujednačivanju hrvatske latinične grafije i pravopisne prakse

JADRANKA
MLIKOTA*

UDK: 811.163.42-05
Mandić, A.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno:
18. prosinca 2015.
Prihvaćeno:
30. svibnja 2016.

Sažetak: Mandićev pravopisni priručnik *Uputjene k' slavonskomu Pravopisanju za Potrebu narodnieh Ucsionich u Kraljestvu Slavonie – Anleitung zur slawonifchen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Konigreiche Slawonien* (Ofen, 1779.) jedini je objelodanjeni dopreporodni pravopis za narodne škole u Kraljevini Slavoniji. U ovom se radu grafijska, pravopisna i jezična rješenja u navedenom priručniku uspoređuju s rješenjima u slavonskih gramatičara 18. stoljeća – Blaža Tadijanovića (*Svashta pomalo illiti kratko sloxenje imenah i ricsih u ilirski illi njemacski jezik*, 1761.), Matije Antuna Relkovića (*Nova slavonska i nimacska gramatika – Neue slavonische und deutsche Grammatik*, 1767.) i Marijana Lanosovića (*Neue Einleitung zur slawonischen Sprache*, 1778.) kako bi se utvrdilo u kojoj mjeri Mandić nastavlja rad svojih prethodnika.

Gljučne riječi: Antun Mandić, *Uputjene k' slavonskomu Pravopisanju*, latinična grafija i pravopis 18. st.

1. Uvod

Uloga je biskupa Antuna Mandića (Požega, 16. kolovoza 1740. – Đakovo, 11. siječnja 1815.) u dopreporodnim pokušajima ujednačivanja hrvatske latinične grafije i pravopisne prakse iznimno velika. Atribuciju je duhovničkoga velikana slavonsko-đakovačkoga prijelaza 18. u 19. stoljeće¹ i uopće jedne »od najznačajnijih osoba u crkvenom, kulturnom i školskom životu Kraljevine Slavonije«² svojega vremena zavrijedio ponajprije priručnikom *Uputjene k' slavonskomu Pravopisanju za Potrebu narodnieh Ucsionich*

¹ Tako je, naime, atribuiran u Predgovoru pretiska i prijepisa knjige: Adam Filipović Heldentalski, *Život biskupa Antuna Mandića*, pretisak i prijepis, priredila Dubravka Brunčić, Društvo hrvatskih književnika Ogranak slavonskobaranjskosrijemski, Osijek – Đakovo, 2007., str. 9.

² A. PINTARIĆ, *Suvremenost pravopisne norme Uputjenja k slavonskomu Pravopisanju za Potrebu narodnieh Ucsionich 1779. Uputjenje kao lingvometodički predložak*, u: *Život i škola* 14(2005.)2, str. 17.

* Izv. prof. dr. sc.
Jadranka Mlikota,
Filozofski fakultet u Osijeku,
L. Jägera 9,
31000 Osijek, Hrvatska,
jmlikota@knjiga.ffos.hr

u *Kraljestvu Slavonie – Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalfchulen in dem Konigreiche Slawonien* (Ofen, 1779.).³ Riječ je o jedinom objelodanjenom dopreporodnom pravopisu za narodne škole u Kraljevini Slavoniji⁴, nastao u stoljeću izrazitih napora oko rješavanja grafijskih pitanja.⁵ Naime, kako je početak 18. stoljeća obilježen jezičnom i grafijskom neujednačenosti kajkavske Hrvatske i Slavonije, čime su se stvarale velike prepreke za živo međusobno komuniciranje⁶, krajem 18. stoljeća afirmira se upravo slavonska grafija, a čemu izravno pridonosi i sam biskup Mandić.⁷ Slavonska je grafija u osvjetlovanju narodnoga preporeda imala sljedbenike čak i u kajkavskoj sredini⁸ te je postojeći grafijski kajkavsko-sla-

³ U radu se služim pretiskom u izdanju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, drugo izdanje, Osijek, 2013. i naslov kratim u *Uputjenje*.

⁴ Dok je Mandićevo *Uputjenje* bilo službenim pravopisom u Slavoniji, u civilnoj je Hrvatskoj tu ulogu imalo *Napučenje za horvatski prav čteti i pisati...za potrebuvanje ladanjskih škol vu Horvatskom kraljestvu*. Usp. Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturno povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, treće, dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002., str. 198.-199. Tako je prema »*Napuchenju* u školama kajkavske Hrvatske propisan (...) latinički sustav utemeljen na mađarskoj grafiji (zastupali su je isusovci), a prema *Uputjenju* u slavonskim je školama propisana grafija utemeljena na književnim djelima slavonskih pisaca (zastupali su je franjevci).« (A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnih ucionica u Kraljestvu Slavonie 1779.*, drugo izdanje, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2013., str. 30.)

⁵ Od slavonskih pisaca 18. stoljeća, osim Antuna Manića, koji rješavaju grafijska pitanja, osobito treba istaknuti J. Muliha, A. Kanižlića, I. Grličića, L. Bračuljevića, N. Kesića, J. Lipovčića. Usp. Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturno povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, str. 85.-86.

⁶ Josip Vončina navedenu komunikacijsku prepreku potkrjepljuje primjerom Kanižličeva prezimena koje je, zbog različitih slovopisnih praksi – u Slavoniji i kajkavskoj Hrvatskoj – dvojako bilježeno: »Dokument o njegovu krštenju bilježi da mu je otac bio 'Franciscus Canixanacz'. Obiteljsko prezime izvodi se od imena posavske selu (*Kaniža*), iz kojeg mu roditelji dođoše u Požegu: na turski pridjev (*Kanižli* = iz *Kaniže*) dodaje se hrvatski sufiks –*ić* (*Kanižlič*). Kad se pak mladi čovjek god. 1714. nađe u Zagrebu (nastavivši školovanje i stupivši u isusovački red), slavonski grafijski lik njegova prezimena (*Kanixlich*) okreće se u kajkavski (*Kanislich*), pa je tako taj pisac uveden u sve spise svojega reda, a tim likom prezimena potpisuje se i u nizu svojih knjiga.« (J. VONČINA, Čevapovićeve zamisli o reformi hrvatske latinice, u: *Zbornik radova o fra Grgi Čevapoviću*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1990., str. 164.)

⁷ Valja istaknuti Mandićev rad u okviru pravopisne komisije za Josipa II. koja je imala riješiti pitanje grafije kojom se trebao tiskati Stullijev rječnik s obzirom na to da je Stulli upotrebljavao kombiniranu dubrovačko-dalmatinsku grafiju, gotovo nepoznatu u Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Usp. Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturno povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, str. 61.

⁸ Usp. isto, str. 199.

vonsko-dubrovački grafijski mozaik⁹ bio na putu prevladavanja prihvaćanjem slavonskoga načina pisanja,¹⁰ a čineći ostala grafijska rješenja perifernima.

2. Mandićev rad na reformi školstva

Mandićev je rad na ujednačivanju latinične grafije i pravopisa izravno povezan s reformom školstva koju u drugoj polovici 18. stoljeća provodi carica Marija Terezija:

»Školskim zakonom iz 1774. Marija Terezija podržavala je osnovno školstvo u Austriji, te se ono tada razvija kao jedinstvena cjelina. U svezi s time javlja se i pitanje jedinstvenoga jezika i pravopisa i u Nijemaca i u drugih naroda u austrijskoj monarhiji, pa i slavenskih naroda. (...) Iako je ova reforma Marije Terezije imala centralističke, germanizatorske tendencije, ipak nije u njemačke osnovne škole uvodila nastavni njemački jezik, nego je ostavila svakom nenjemačkom narodu da se u osnovnim školama započinje nastava na narodnom jeziku svakog pojedinog naroda. (...) Sve je to tražilo da se narodnim jezicima kao nastavnima prevedu bečke njemačke školske knjige na nenjemačke jezike austrijske monarhije.«¹¹

Ana Pintarić napominje kako su u to vrijeme »hrvatske škole bile bez udžbenika, a nije postojala ni jedinstvena grafija ni pravopis, prema kojemu bi se udžbenici pisali. Sve je te probleme uočio biskup Mandić koji je bio svjestan da je pred njim povijesna zadaća kojoj se zdušno predaje.«¹² No i prije izrade školskoga pravopisnoga priručnika Mandićev udio u reformi školstva ogleda se i u njegovu radu kao nadzornika narodnih učionica za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 1776. godine,

⁹ Hrvatska je dopreporodna latinična grafijska praksa dvojaka – sjeverna, pod utjecajem mađarske grafije, i južna, pod utjecajem talijanske grafije: »U sjeverozapadnom dijelu hrvatskoga područja zapadno od te granice [na potezu Sisak – Čazma – Pitomača, istaknula J. M.] jačale su veze s mađarskim jezičnim područjem, što će pomoći ustaljenju zapadne hrvatske latiničke grafije, koja se s razlogom naziva i kajkavskom. (...) Franjevci su (...) preko brojnih latinicom pisanih djela na hrvatskom doprinosili afirmaciji većinom talijanskih, a manjim dijelom i latinskih grafijskih rješenja u južnom latiničkom grafijskom sustavu koji se naziva i dalmatinskim. (...) Kako nijedna nije u cjelini zadovoljavala sve, počelo se upravo u budimskom franjevačkom kulturnom krugu oblikovati treći hrvatski latinički grafijski sustav – slavonski. Zbog tadašnjega nerazlikovanja grafije (slovopisa) i ortografije (pravopisa) slavonski je grafijski sustav tada nazvan slavonskim pravopisom.« (L. FARKAŠ, *Od slovoslovnosti slavonske*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek, 2010., str. 188. -189.).

¹⁰ Usp. J. VONČINA, Čevapovićeve zamisli o reformi hrvatske latinice, u: *Zbornik radova o fra Grgi Čevapoviću*, str. 169.

¹¹ Z. VINCE, Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik, u: *Diacovensia* 4(1996.)1, str. 156.-157.

¹² A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucioni- cah u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 26.

odnosno radom kao savjetnika kraljevsko-ugarskoga namjesništva 1782. godine.¹³ Već 1777. godine Mandić kao školski inspektor šalje opsežna izvješća o osnivanju narodnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁴ Tijekom trideset godina rada kao školski inspektor potvrdio se kao inicijator i realizator dalekosežnih školskih reformi u Hrvatskoj.¹⁵ U tom smjeru o Mandićevim zaslugama na području reforme školstva Loretana Farkaš ističe:

»Velika je zasluga Antuna Mandića za promicanjem slavnskoga tipa grafije, kako u školskoj uporabi, tako i u hrvatskom javnom pismenom životu. Mandić je autor prvoga pravopisa za narodne škole Kraljevine Slavonije koji izlazi 51 godinu prije Gajeve Kratke osnove. Njegova je knjižica postala obveznim udžbenikom u četvrtom razredu narodnih škola Kraljevine Slavonije.«¹⁶

Mandićeve su zasluge na području školstva vezane i uz osnivanje *Lyceum episcopale* u Đakovu s teološkim i filozofskim odsjekom¹⁷ te uz osnivanje pučkih škola u Piškorevcima, Semeljcima, Trnavi, Gorjanima i Vrbici, a za njegova je biskupovanja omogućeno svim župnim središtima otvaranje pučkih škola.¹⁸ Za te je škole ponajprije namijenio svoj pravopisni priručnik.

3. Mjesto Mandićeva *Uputjenja* u hrvatskoj filologiji

S obzirom na to da autorstvo *Uputjenja* nije navedeno na koricama ni prvoga (1779.) ni drugoga izdanja (1810.), zapisi o Mandićevu djelu i djelovanju većim mu dijelom ne pripisuju autorstvo.

Prvim se ozbiljnijim izvorom za rekonstrukciju biskupova života može smatrati spjev *Život velikoga biskupa, privelikoga domorodca i najvećega prijatelja našega An-*

¹³ A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I., drugo ispravljeno i popunjeno izdanje, Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1910., str. 449.

¹⁴ Mandićevo prvo izvješće, podneseno kr. namjesničkom vijeću 3. studenoga 1777., o obavljenim službenim putovanjima u Varaždin, Koprivnicu, Križevce i Požegu vidi u: A. CUVAJ, *Isto*, str. 459.-462.

¹⁵ M. SRAKIĆ, Biskup Antun Mandić – osnivač bogoslovnoga sjemeništa i filozofsko-teološkog studija u Đakovu. Lik i djelo, u: *Diacoviensia* 14(2006.)2, str. 196.

¹⁶ L. FARKAŠ, *Od slovoslovnosti slavonske*, str. 140.

¹⁷ O tome osobito vidi u: M. SRAKIĆ, Antun Mandić, biskup i realizator školskih reformi u Hrvatskoj, u: *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1985., str. 91.-94., M. SRAKIĆ, Biskup Antun Mandić – osnivač bogoslovnoga sjemeništa i filozofsko-teološkog studija u Đakovu. Lik i djelo, u: *Diacoviensia* 14(2006.)2, str. 200.-205.

¹⁸ *Isto*, str. 207.

tuna Mandića (Pečuh, 1823.)¹⁹ Adama Filipovića Heldentalskog koji ispisuje osam godina nakon njegove smrti. Filipoviću je kao osnovica za pisanje *Života biskupa Mandića* poslužila propovijed koju je dva mjeseca poslije Mandićeve smrti u đakovačkoj stolnoj crkvi svetoga Petra kao *pokopno govorenje* održao Karlo Pavić. U tom narativno izrazito slojevitom tekstu²⁰, koji je u hrvatskoj znanosti o književnosti ocijenjen kao prva u Slavoniji kritički pisana biografija, a čije je značenje prije književnopovijesno i kulturološko negoli književnoestetičko,²¹ Filipović se približava historiografskom diskurzu s obzirom na to da »nastoji što vjerodostojnije referirati o društvenopovijesnom kontekstu (precizno navođenje datuma, lokaliziranje događaja, uvođenje povijesnih osobnosti)«. ²² Filipović ipak Mandićevo autorstvo *Uputjenja* ne navodi, a tako je i u ostalih Mandićevih biografa.²³

Tek početkom dvadesetoga stoljeća priručnik naslovom nalazi svoje mjesto u zapisima povjesničara školstva Antuna Cuvaja koji u *Gradi za povijest školstva* među *učevnim i pomoćnim knjigama*, koje su 1783. godine bile propisane za Austro-Ugarsku Monarhiju, bilježi »Uputjenje k Slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnih ucsionicsah u Kraljestvu Slavonie oder Anelitung zur slavonischen Rechtschrei-

¹⁹ Cjelovit je naslov Filipovićeve teksta u današnjoj grafiji *Život velikoga biskupa, privelikoga domorodca, i najvećega prijatelja našega Antuna Mandića izpisan po Radoslavu od Panonije savske narodu pako biskupije bosanske ili đakovačke, i sriemske sjedinjene prikazan, po Adamu Filipoviću od Heldental misniku. S' dopuštenjem plem. starešinah. U Pečuhu slovim Stipana Knežević kraljevog knjigatišca 1823.* Tatarin navodi da je »Djelo (...) najvjerojatnije napisano u Osijeku, gdje je Filipović bio kapelan u gornjogradskoj župi.« (M. TATARIN, *Biografija đakovačkoga biskupa u stihovima: Život Antuna Mandića Adama Filipovića*, u: *Scrinia Slavonica* 7(2007.), str. 226.) Pretisak je 2007. godine objavilo Društvo hrvatskih književnika Ogranak slavonskobaranjsko-srijemski, Osijek – Đakovo, pa se svi navodi u ovom radu preuzimaju iz toga izvora, uz skraćeni naslov *Život biskupa Mandića*.

²⁰ Genološki Filipovićeve se tekst u znanosti o književnosti određuje različito: »Andrić *Život Antuna Mandića* naziva *prigodni spjev*, odnosno *prigodnica*, *Dukat životopis*, *biografija*, *biografički prikaz*, *panegirik*, Kovačević izbjegava žanrovsku odrednicu. Dubravko Jelčić ima ih nekoliko: *biografija*, *stihovani tekst s literarnim pretenzijama*, *monografija u stihu*, dok se u Leksikonu hrvatskih pisaca kaže da je to biografski spjev, što bi i bila njegova najpribližnja vrstovna odrednica.« (*Isto*, str. 227.) premda »retorički sloj Filipovićeveog teksta dijelom karakterizira i prigodničarski tip diskurza« (D. BRUNČIĆ, *Biografski diskurz Adama Filipovića Heldentalskog*, u: *Adam Filipović Heldentalski, Život biskupa Antuna Mandića*, pretisak i prijepis, Društvo hrvatskih književnika Ogranak slavonskobaranjskosrijemski, Osijek – Đakovo, 2007., str. 414.).

²¹ M. TATARIN, *Biografija đakovačkoga biskupa u stihovima: Život Antuna Mandića Adama Filipovića*, str. 243., 260.

²² D. BRUNČIĆ, *Biografski diskurz Adama Filipovića Heldentalskog*, str. 409.

²³ Vidi: A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnih ucsionicsah u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 16.

bung. 1779.«,²⁴ i to među udžbenicima za četvrti razred. Znatno više podataka o drugom izdanju *Uputjenja Cuvaj* u istom izvoru donosi u poglavlju *Knjigotiskarstvo*; uz hrvatski i njemački prijevod naslova, donosi podatke o godini i mjestu izdanja, volumenu, broju stranica, cijeni te naslove poglavlja na hrvatskom jeziku²⁵, ali podatak o autorstvu *Uputjenja* ne bilježi.

Nakon Cuvaja o postojanju *Uputjenja* (budimskoga izdanja, 1810.) 1990. godine upozorava Vončina u radu Čevaopovićeve zamisli o reformi hrvatske latinice, no ni on uz pravopisni priručnik ne navodi autora.²⁶

Prvi pak »poznati navod o Mandiću kao autoru *Uputjenja* potječe iz 1902., dakle 123 godine nakon prvog izdanja iz 1779. godine. Navod se nalazi u knjizi Mađara E. Financzyja: 'A magyarországi közoktátás története Maria Terézia korában, Budapest, 1902., koji piše o povijesti školstva pa veli da je tiskari predana naredba da tiska, osim hrvatskoga pravopisa i hrvatskoga alfabeta po preuzvišenom gospodinu Mandiću, inspektoru zagrebačkom, i mađarski alfabet po gospodinu Lubyju itd.«²⁷

Autorstvo je *Uputjenja* Mandiću nakon Financzyja pripisao i Mita Kostić 1937. godine u radu *Pokušaju bečke vlade oko uvođenja narodnoga jezika i pravopisa u srpske, hrvatske i slovenačke škole krajem 18. veka*,²⁸ iz kojega izdvajam:

»U nizu nemačko-hrvatskih školskih udžbenika po Felbingerovoj metodi zagrebački kanonik Antun Mandić štampao je 1779. Uputjenje k slavenskom pravopisanju za potrebu narodnih ucsionica u Kraljevstvu Slavonije... «²⁹

Od hrvatskih pak filologa na Mandića kao autora *Uputjenja* prvi je upozorio Zlatko Vince na VII. međunarodnom kongresu slavista u Warszawi 1973. godine, u referatu *Udio Slavonije u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika*³⁰, a onda autorstvo nedvojbeno dokazao Mijo Brlek 1987. godine, u knjizi *Leksikograf Joakim Stulli (1730. – 1817.)*. Brlek bilježi:

²⁴ A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slaovnije od najstarijih vremena do danas*, sv. II., drugo ispravljeno i popunjeno izdanje, Tisak kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1910., str. 36.

²⁵ *Isto*, str. 576.

²⁶ J. VONČINA, *Čevaopovićeve zamisli o reformi hrvatske latinice*, str. 158.-159.

²⁷ A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionica u Kraljevstvu Slavonie 1779.*, str. 20.

²⁸ Vidi: M. KOSTIĆ, *Pokušaj bečke vlade oko uvođenja narodnoga jezika i pravopisa u srpske, hrvatske i slovenačke škole krajem 18. veka*, u: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Knjiga XVII., Sveska 2., Beograd, 1937.

²⁹ Navedeno prema: Z. VINCE, *Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik*, str. 157.

³⁰ A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionica u Kraljevstvu Slavonie 1779.*, str. 21.

»U svojstvu inspektora narodnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, po carskoj naredbi, prema grafiji priznatih autora izradio je (...) novi pravopis i uveo ga u škole ovih zemalja s udžbenicima po Felbingerovoj metodi.«³¹

Rečeno potkrjepljuje i Mandićevim zapisom:

»Za dva posljednja dijalekta, hrvatski, naime, i slavonski dok sam vršio službu inspektora narodnih škola, prema milostivoj (carskoj) naredbi formirao sam na temelju poznatih autora vlastitu grafiju koja i danas vrijedi u narodnim školama Hrvatske i Slavonije.«³²

Nakon toga autorstvo je *Uputjenja* u novijoj filologiji postalo nedvojbenim, pa je Mandić kao njegov autor upisan i u *Bibliografiju svećenika đakovačke i srijemske biskupije*.³³

Priređivačica pretiska prvoga izdanja *Uputjenja* Ana Pintarić³⁴ navodi neke od mogućih razloga tako sporoga otkrivanja autorstva *Uputjenja*:

»Činjenica je da u *Uputjenju* nije naveden autor, ni u prvom (1779.) niti u drugom izdanju (1810.), što se može smatrati skromnošću, koja se u to vrijeme i na taj način iskazivala. Također je činjenica da ni jedan biograf ne navodi biskupa Antuna Mandića kao autora, da se o Mandiću i *Uputjenju* u povijesti hrvatskoga jezika gotovo ništa nije pisalo te da se do najnovijega vremena ni u zapisima Đakovačko-osječke nadbiskupije o tome nije ništa znalo.«³⁵

Kasno otkrivanje autorstva rezultiralo je, između ostaloga, i nedovoljnom istraženošću Mandićeva rada na usustavljanju slovopisne, jezične i pravopisne norme sredine 18. stoljeća.

4. Uputjene k' slavonskomu Pravopisanju Antuna Mandića

Mandićevo se *Uputjenje* pridružuje (brojnim) slavonskim priručnicima sredine 18. stoljeća kojima je zajednička odlika rad na jezičnom i grafijskom normiranju; prvo

³¹ Navedeno prema: Z. VINCE, Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik, str. 161.

³² *Isto*, str. 161.

³³ M. SRAKIĆ, *Bibliografija svećenika đakovačke i srijemske biskupije: bibliografija knjiga, brošura i muzikalija đakovačke i srijemske biskupije (1527. – 1981.)*, Bogoslovno sjemenište Đakovo, Đakovo, 1982., str. 141.

³⁴ Uz dva poznata budimska izdanja *Uputjenja* (prvo iz 1779., drugo iz 1810. godine), danas su poznata i dva pretiska (prvoga izdanja) koja je priredila Ana Pintarić (prvo izdanje pretiska iz 1997., drugo izdanje iz 2013. godine). O neznatnim razlikama između dvaju budimskih izdanja (1779. i 1810.) vidi: A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnih ucsionich u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 34.-35.

³⁵ *Isto*, str. 9.

mu se izdanje (1779.) pojavljuje samo godinu dana poslije Lanosovićeve *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache* (1778.), 12 godina poslije Relkovićeve *Nove slavonske i nimacске gramtike – Neue slavonische und deutsche Grammatik* (1767.), 18 godina poslije Tadijanovićeve gramatike *Svashta pomalo illiti kratko sloxenje imenah i ricsih u ilirski illi njemacски jezik* (1761.). S obzirom na to da su navedeni slavonski gramatički priručnici³⁶ redovito donosili i grafijska i pravopisna poglavlja³⁷, vrijednim će biti usporediti u kojoj mjeri Mandić u *Uputjenju* nastavlja na rad svojih prethodnika, tim više što je Mandićevo poznavanje i oslanjanje na rad gramatičara svojega i prethodnih razdoblja do danas tek naslućeno. Naime, premda je usporedba Mandićevih grafijskih i pravopisnih rješenja s rješenjima slavonskih književnika 18. st. pokazala veliku podudarnost, odnosno »utjecaj književnih djela na grafiju Uputjenja«³⁸, ostala je tek pretpostavka da, budući »da je (...) pokazivao zanimanje za gramatiku, pravopis i slavonski jezik (...) znao i za slavonske i druge gramatike (...)«³⁹. Ta će se pretpostavka usporedbom Mandićevih slovopisnih, pravopisnih, gramatičkih i nazivoslovnih rješenja sa slavonskim gramatičkim priručnicima 18. stoljeća – Tadijanovićevim, Relkovićevim i Lanosovićevim – u nastavku rada pokušati i dokazati. Kako bi se pak dobio cjelovitiji uvid u Mandićev priručnik, koji je i više od pravopisnoga, prvotno će se promotriti njegov ustroj, namjena i jezična obilježja.

4.1. USTROJ I NAMJENA

Mandićevo Uputjenje ima 56 dvostupačno pisanih stranica: lijevi je stupac hrvatski, a desni njemački, što je odgovaralo tadašnjim školskim propisima prema kojima su udžbenici morali imati i paralelni njemački tekst.⁴⁰ *Uputjenje* započinje *Pri-*

³⁶ O slavonskim gramatičarima 18. stoljeća vidi osobito: B. TAFRA, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012., str. 79.-90.

³⁷ Naime, slavonski su gramatičari u svojim slovnicaма »opisali ne samo sustav hrvatskoga jezika (gramatički opis), nego i dali temelje slovopisa, a u drugom dijelu njihovih knjiga nalazimo i rječnik hrvatskoga jezika, pa se može reći da su njihova djela ne samo gramatike, nego teže biti potpuna normativna jezikoslovna djela.« (LJ. KOLENIĆ, *Brodski jezikoslovci. Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarima*, Matica hrvatska SlavonSKI Brod, SlavonSKI Brod, 2003. str. V.-VI.)

³⁸ A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsonicah u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 53.

³⁹ *Isto*, str. 76.

⁴⁰ S obzirom na to da je tadašnja njemačka jezična i pravopisna reforma provedena prema Felbingerovu *Allgemeine Schulplan für die Normal-Haupt und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erbländer*, te da je za više njemačke normalne škole Felbinger autorom gramatika (1775.) i pravopisa njemačkoga jezika (1774.), sve su osnovnoškolske knjige u nenjemačkim narodima monarhije bile prijevodi njegovih knjiga, odnosno sve su druge morale imati i njemački prijevod pa su bile dvojezične. Vidi: Z. VINCE, Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik, str. 156.

javljenjem (Vorbericht), odnosno predgovorom, u kojem Mandić navodi i razloge njegovog sastavljanja. Donosim ga u cijelosti, izvornom grafijom⁴¹:

»Mismo kod ovoga sastavljanja slavnskoga Pravopisanja, od nimacskoga samo one Uprave uzeli koje kod nas takojer utemeljite ostati moraju; Alli mismo i one ovdi Uprave pomljivo sakupili, koje vlastito k' nashemu Pravopisanju spadaju, dase jedanput jedan obicsajni Nacsin Pisanja kod nas uvede, koi dosada skoro po Povolenju svakoga Pisca mlogoverstan biashe; s' ovim tako sloga, kako i Razlika takojer nimacskoga, i slavnskoga Pisanja Nacsina svakomu poznata ucsinjena bitiche, koje znanje k svakomu Nauku Jezika osim Dvojnosti njeshto, osobito prinasha.

Mi xelimo sada, dabise ovimah Upravamah nesamo ucsechas Mladex, nego takojer svi ostali, koji u slavnskomu Jeziku shto pisati hoche, odsele posluxiti hotili; s oviem bitiche, da tako Govorenje popravito, kako i drugimah Narodom poznano, i morebiti priljubno bude, shto isto kod ovakoverstnoga Uredjenja Narodnih Ucsionicah da jest najpricsja Odluka, ukazujese.«
(*Prijavljenje*, nepaginirano)

Iz predgovora je razvidno da je Mandić jasno istaknuo namjeru da svojom knjižicom uvede red u slavnsko pismo, ponajprije u školama, ali da omogući i drugima ujednačenost pisanja.

Nakon *Prijavljenja* Mandić u obliku natuknica (od 1. do 17. stranice) kratko predstavlja sadržaj svakoga poglavlja koja potom pregledno, deduktivnom metodom (polazeći od definicije prema raščlanjivanju i opisivanju pravopisne norme) razlaže u drugom dijelu (od 18. do 56. stranice).⁴² Pravopisnim pravilima prethodi definicija pravopisa:

»Pravopisanje illiti Orthographia jest znanje Riecsi pristojnimah slovih pisati, nje kod Ulananja pravo diliti, i razlicsita zlamenja Razlike upravno potribovati.« (18.)⁴³

Danom definicijom razvidno je da Mandić pravopisom obuhvaća pravila rastavljanja riječi, pravila upotrebljavanja pravopisnih znakova, ali i način pravilnoga pisa-

⁴¹ Desni njemački stupac iz Mandićeva *Uputjenja* pri navođenju izostavljam u radu. Pri navođenju dijelova i primjera iz *Uputjenja* izostavljam i znakove iznad fonema, a *f* bilježim kao *s*.

⁴² A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavnskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionicah u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 36.

⁴³ Brojka u zagradi odnosi se na stranicu s koje se preuzima primjer ili navod.

nja pojedinih slova.⁴⁴ Nadalje, pojedina poglavlja razlaže u *Oddiljenja* koja su, kao i glavna poglavlja, podnaslovom određena.

Mandić osnovna pravopisna pravila naziva *Poglavita Uprava*,⁴⁵ a izuzetke od njih *Osobita Uprava*. Obje su vrste pravila potkrijepljene primjerima, a »Na kraju Poglavite ili osobite Uprave nalaze se Biljexke u kojima se objašnjavaju ovi pojmovi: poglavita riječ, temeljita Riecs, vrimenita Riesc, Riecs Imena illi imenujucha, Prigibanje, Nadslovak.«⁴⁶ Četvrtom, završnom poglavljju *Uputjenja* dodaje još i *Popisanje nikojih Riecsih, koje u Glasu slicne, jesu, alli nje u Pisanju razluciti valja* (54. – 56.), odnosno popis homonima i homofona, pretežito. Evo nekih primjera:

<i>Broj</i> kod Blaga znatise mora.	Die Zahl, oder Rechnung.
<i>broi</i> , onaj koi shto ima.	Er zählet.
<i>Briga</i> Csovika satare.	Die Sorge oder der Kummer.
<i>Briga</i> Djeci csuvatise valja.	Das Ufer.
<i>Dug</i> . valja platiti.	Die Schuld.
<i>dug</i> , Xivot.	lang.
<i>Duga</i> csuaise.	Die Schuld.
<i>Duga</i> u Zraku.	Das Regenbogen.
<i>Dugga</i> na Sudu.	Daube.
<i>gori</i> dignitise.	hinauf.
<i>gori</i> Vatra.	es brennt das Feuer.
<i>Gorri</i> na kojoj shuma raste.	der Berg
<i>gorji</i> , od drugoga.	schlechter.
<i>kupiti</i> sktograd.	kaufen.
<i>kupiti</i> , po zemlji	zusammen klauben. (54. – 55.)

Prema navedenom ustroju *Uputjenja* može se zaključiti da ono, kao i većina slavonskih jezikoslovnih priručnika 18. stoljeća, sadržajem nadilazi naslovom zadani okvir i teži biti potpunijim i obuhvatnijim jezikoslovnim priručnikom.

⁴⁴ Posebice se to odnosi na pisanje č, ć, đ, s, š, ž, i to s obzirom na izgovor, te pravila udvajanja suglasnika i provođenja glasovnih promjena.

⁴⁵ Umjesto *Poglavita Uprava* jedanput je (na str. 38.) uporabljen je naziv *Opchenska Uprava*.

⁴⁶ A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnih ucsionica u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 19.

4.2. GRAFIJSKA RJEŠENJA

Već je iz predgovora *Uputjenja* razvidno da je ono pisano slavonskom ikavicom i slavonskom grafijom, »otprilike onako kako ju je tražio Jerolim Lipovčić, a koja je bila poznata i proširena u slavonskih pisaca, uz neka manja odstupanja. Tako je pisao i Emerik Pavić, a ona je šezdesetih i sedamdesetih godina 18. stoljeća bila priznata kao najprikladnija slavonska grafija.«⁴⁷ Već to potvrđuje da Mandić samo preuzima opće usvojen slavonski grafijski sustav, odnosno onaj koji je »postao u neku ruku službenim te je sve do preporoda prevladavao u tiskanim knjigama ne samo slavonskih autora«⁴⁸.

Na Mandićeva su slovopisna rješenja u *Uputjenju* velikim dijelom utjecala književna djela slavonskih pisaca 18. stoljeća.⁴⁹ Usporede li se pak Mandićeva grafijska rješenja s rješenjima slavonskih gramatičara 18. stoljeća, također je razvidna velika podudarnost što svjedoči o Mandićevu preuzimanju već, i u slavonskih gramatičara 18. stoljeća, usvojenih grafijskih rješenja:

fonem	/č/	/ć/	/ǧ/	/ǧ/	/r̥/	/š/	/ž/
Tadijanović, 1761. ⁵⁰	cs, cf	ch, chy, chj	gj, gy		er	sch, fch, s, f, fs	x
Relković, 1767. ⁵¹	cs	ch, tj	gj, dj	cx	er	sh	x
Lanosović, 1778. ⁵²	cs	ch	gj, dj	cx	er	sh	x
Mandić, 1779.	cs, fc	ch, tj	gj, dj		er	sh	x

Iz tablice je razvidno da su

»(...) grafijski sustavi trojice slavonskih gramatičara uglavnom slični; u pojedinim se grafijskim rješenjima nešto znatnije razlikuje samo Tadijanović

⁴⁷ Z. VINCE, Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik, str. 160.

⁴⁸ B. TAFRA, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, str. 92.

⁴⁹ A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionica u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 54.

⁵⁰ Tadijanovićeve su slovopisna rješenja navedena prema: LJ. KOLENIĆ, *Brodski jezikoslovci. Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarima*, str. 16.

⁵¹ Relkovićeve su grafijska rješenja navedena prema: B. TAFRA, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, str. 92.

⁵² *Isto*, str. 106.

čemu razlog može biti taj što Tadijanović, premda franjevac, ne piše franjevačkim načinom pisanja koji je prevladao u Slavoniji u 18. stoljeću, već unosi elemente i isusovačke i franjevačke grafijske škole pa, primjerice, fonem /ĝ/ bilježi kao *gj* (kao franjevci) i *gy* (kao isusovci), a bilježenje fonema /š/ grafemom *sch* preuzima iz njemačke grafije.«⁵³

Otuda veća podudarnost Mandićeva grafijskoga sustava s Relkovićevim i Lanosovićevim jer sva trojica pišu slavonskom grafijom što su ju zagovarali franjevci, ponajprije Stjepan Vilov i Jerolim Lipovčić.⁵⁴ Ono što objedinjuje grafijska rješenja trojice slavonskih gramatičara to je da su im ona jednoznačna, pa prema tomu i razlikovna, te je lako utvrditi fonemski inventar i fonemske promjene.⁵⁵ Ista obilježja prepoznatljiva su i u Mandićevu grafijskom sustavu⁵⁶ – krećući temeljem slavonske književnosti, ali i temeljem slavonske gramatičarske norme, Mandić stvara vrlo učinkovit grafijski sustav oslonjen i na slavonsku gramatičarsku normu svojega vremena. Usporede li se pak slavonska grafijska rješenja 18. stoljeća s grafijskim rješenjima preporodnoga razdoblja, razvidno je da su i ondje ostavila traga pa Loretana Frakaš zaključuje da je početkom novoga stoljeća »Većina (...) grafijskih rješenja slavonske grafije i prihvaćena, jedino su napuštena grafijska rješenja za nekoliko fonema: *cs /č/, ch /ć/, ch /ĝ/, sh /š/, x /ž/*. Stoga su neopravdane kritike koje su bile usmjerene na djela slavonskih pisaca kako im je grafija zastarjela i teško čitljiva.«⁵⁷ Tom je grafijskom usustavljanju svakako pridonio i Mandić svojim *Uputjenjem*.

4.3. PRAVOPISNA, GRAMATIČKA I NAZIVOSLOVNA RJEŠENJA

Pravopis je Mandićeva *Uputjenja* morfonološki *serdce* (10.), *nadkriveni* (14.), *Razstavljanja* (14.) kao i u slavonskih gramatičara 18. stoljeća.

Pravopisna su pravila od četiriju poglavlja *Uputjenju* razložena u prva tri: prvo poglavlje donosi pravila pisanja velikoga i maloga slova, pravila udvajanja suglasnika, odnos pisanja nekih fonema i grafema i pisanje potrebnih i izostavljanje suvišnih slova; drugim se obuhvaćaju pravila rastavljanja riječi na slogove, a trećim uporaba različitih znakova kod slogova, riječi i rečenica.

⁵³ LJ. KOLENIĆ, *Brodski jezikoslovci. Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarima*, str. 15.

⁵⁴ *Isto*, str. 78.

⁵⁵ B. TAFRA, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, str. 82.

⁵⁶ Usp. primjerice Mandićevo upozoravanje na razlikovnost: »*f, z i x* u Slovkah skoro jednako glaseća jesu, alli u Razumljenju razlicsita n. Pr. Siv, Ziv, živ.« (28.).

⁵⁷ L. FARKAŠ, *Od slovoslovnosti slavonske*, str. 205.

Mandić je, kao što je u radu već istaknuto, nakon predgovora (*Prijavljenja*) kratko predstavio sadržaj svakoga poglavlja koja je potom pravilima i primjerima raščlanio u drugom dijelu priručnika. Zanimljivo je uočiti da upravo u drugom dijelu priručnika u naslovima poglavlja i potpoglavlja nije dosljedan u ponekim jezičnim i pravopisnim pojedinostima, a u odnosu na uvodno predstavljene naslove. Naime, uvodno popisana pravopisna poglavlja (od 1. do 17. stranice) predstavljena su ovako:

<i>Uputjenje</i> (1. – 17.)	
PERVO POGLAVJE. <i>Od pristojnoga Potribovanja slovah kod Upisivanja slovkih i Riecsih.</i>	I. Oddilenje. <i>Od Potribe velikieh slovah.</i> II. Oddilenje. <i>Od Potribe slicsnieh, i jednako glasechieh Slovah.</i> III. Oddilenje. <i>Od Podvajanja Slovah.</i> IV. Oddilenje. <i>Od potribnih i odvishnjih Slovah.</i> V. Oddilenje. <i>Od Uredjenja Slovah.</i>
DRUGO POGLAVJE. <i>Od pristojnoga Razdilenja Riecsih na Slovke.</i>	
TREČHE POGLAVJE. <i>Od pravoga Potribovanja zlamenja Razlike.</i>	

U drugom dijelu priručnika zamjetna su sljedeća odstupanja (u tablici su istaknuta) u odnosu na uvodni, pregledni, dio *Uputjenja*:

<i>Uputjenje</i> (18. – 56.)	
PERVO POGLAVJE. <i>Od <u>Pristojnoga</u> Potribovanja <u>Slovah</u> kod Upisivanja slovkih i Riecsih.</i>	I. Oddilenje. <i>Od Potribe <u>velikih</u> Slovah.</i> II. Oddilenje. <i>Od Potribe slicsnih, i jednako glasechih Slovah.</i> III. Oddilenje. <i>Od Podvajanja Slovah.</i> IV. Oddilenje. <i>Od potribnih i odvishnjih Slovah.</i> V. Oddilenje. <i>Od Uredjenja Slovah.</i>
DRUGO POGLAVJE. <i>Od pristojnoga Razdilenja Riecsih na Slovke.</i>	
TREČHE POGLAVJE. <i>Od pravoga Potribovanja <u>Zlamenjah</u> Razlike.</i>	

Usporede li se dakle naslovi poglavlja i potpoglavlja u uvodnom dijelu priručnika s onima u središnjem dijelu u kojima se pravila razlažu, uočava se sljedeće:

- a/ dvojako bilježenje pridjevnoga genitivnog oblika: *velikieh/velikih, slicsnieh/slicsnih, glasechieh/glasechih*
- b/ dvojako bilježenje imeničkoga genitiva množine: *zlamenja/Zlamenjah*
- c/ uporaba velikoga slova: *zlamenja/Zlamenjah, pristojnoga/Pristojnoga, slovah/Slova*.

Bez obzira na navedene nedosljednosti u pojedinim jezičnim i pravopisnim obilježjima, Mandić većim dijelom ipak ostaje u normativnim okvirima slavonskih gramatičkih priručnika 18. stoljeća. Naime, glede prvo uočene nastavačke interferencije u genitivu množine pridjevnog sklonidbe (*-ieh/-ih*), ona je dijelom jezične norme 18. stoljeća, dakle i dijelom Mandićeva jezika priručnika; Lanosoviću je, primjerice, u gramatičkom opisu uzor Della Bella koji u G mn. pridjeva m. i s. r. bilježi oba nastavka *-ih* i *-ijeh*,⁵⁸ a s obzirom na nasljedovanje Lanosovićevih i grafijskih rješenja, ne čudi što ga Mandić slijedi i u jezičnim obilježjima,⁵⁹ poglavito ako se uzme u obzir i njihov zajednički rad na usustavljivanju i pojednostavljivanju hrvatske grafije.

Drugo se uočeno nepodudaranje odnosi na imenički G mn.; taj je padež u slavonskih gramatičara 18. stoljeća bilježen sa završnim *h* u svim trima sklonidbama, i to kao *-ah, -ih*, primjerice u Relkovićevoj i Lanosovićevoj gramatici.⁶⁰ Ono je bilo pravopisnom oznakom za dužinu ne samo slavonskim slovničarima u 18. već i zagrebačkim u 19. stojeću. Na isti ga način u *Uputjenju* bilježi i Mandić. Primjer bez njegova bilježenja (*zlamenja*) izuzetak je u priručniku, no i dalje ostaje u granicama gramatičkoga sustava 18. stoljeća; Lanosović će, a za razliku i od Tadijanovića i od Relkovića⁶¹, u imeničkoj vrsti *a* i *e* normirati upravo genitiv množine bez završnoga *h*.⁶²

Treća se neujednačenost odnosi na uporabu velikoga i maloga slova. Premda Mandić većim dijelom u priručniku pravila o pisanju velikoga slova preuzima iz Relkovićeve⁶³, ali i Tadijanovićeve gramatike,⁶⁴ pisanje imenica *zlamenja, slovah* malim slovom,

⁵⁸ LJ. KOLENIĆ, *Pogled u strukturu hrvatske gramatike (Od Kašićeve do Tkalčevićeve)*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, 2003., str. 124.-126.

⁵⁹ U Mandića je bilježen isti nastavak *-ijeh* samo bez uklonjenoga *z*ijeva, kao *-ieh*. Nulti grafem za */j/* u intervokalnomo položaju (*sianje, kapija*) ima i Relković u gramatici, premda takvo bilježenje ondje nije sustavno pa ima i primjera: *kavecxija*. Vidi: B. TAFRA, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, str. 92.

⁶⁰ LJ. KOLENIĆ, *Pogled u strukturu hrvatske gramatike (Od Kašićeve do Tkalčevićeve)*, str. 124.-126.

⁶¹ S. HAM, *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, str. 28., 36.

⁶² B. TAFRA, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, str. 113.

⁶³ A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionica u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 46.

⁶⁴ D. TADIJANOVIĆ, *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, pretilsak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012., str. 25.

odnosno pisanje pridjeva *Pristojnoga* velikim slovom, izvan je pravopisnih pravila u obama priručnicima. No valja istaknuti da je nedosljednosti u pisanju velikoga slova upravo u imenica većim dijelom potvrđena i u drugih slavonskih pisaca⁶⁵, pa i Mandićeva odstupanja nisu izvan slavonskoga književnoga okvira 18. stoljeća. Osim toga, dijelom nisu ni izvan metajezičnoga okvira u gramatikama 18. stoljeća – i u Tadijanovića pisanje je velikoga slova »(...) nedosljedno (...). Obično su imenice, pod utjecajem njemačkoga slovopisa, pisane velikim početnim slovom, često je i većina riječi u naslovu zapisana velikim početnim slovom«⁶⁶, a nedosljednosti je čak i u Relkovića⁶⁷, premda se na njega (i) u tom pravopisnom pitanju ugledao.

Mandićev je priručnik nadalje sadržajno obuhvatniji u odnosu na zadani naslov s obzirom na to da uz slovopisna i pravopisna rješenja donosi i homonime (npr. *Pile od kokoshi. pile jesu one* (24.)) koji se, u konačnici, rječnički i popisuju u završnom, četvrtom poglavlju.

U *Biljexkama* su upisane i gramatičke definicije vrsta riječi, primjerice glagola:

»Riecs vrimenita jest, kojase po razliscitimah Nacsinih i Vrimenih slagati dade ; na Priliku ; ja ucsim, ucsah, ucsiosam i t. n. d.« (26.)

i imenica:

»Riecs Imena, illi imenujucha jest ona, koja shtogod ukazuje ; na Priliku: *Dervo, Zmia, (...) Diete, Zlocha.*« (32.)

Takve Mandićeve bilješke ponovno upućuju na to da je *Uputjenje* i više od pravopisnoga priručnika, ali upućuju i na činjenicu da je Mandić bio poznavateljem gramatičkih priručnika svojega vremena. Rečeno će poduprijeti i Mandićevo slijeđenje Relkovića i u bilježenju naglasnih znakova ili pak potvrđeno isto pravilo u obojice o rastavljanju složenica na granicama svojih sastavnica – Relković normira *Pri-sveti*,⁶⁸ ali i Mandić *Uz-nemiriti, Versto-pis, Bogo-slovica* (38.). I u pravopisnom nazivlju uočavaju se podudaranja u nazivoslovnim rješenjima sa slavonskim gramatičarima 18. stoljeća⁶⁹:

⁶⁵ A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionica u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 47.

⁶⁶ LJ. KOLENIĆ, *Brodski jezikoslovcu. Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarima*, str. 18.

⁶⁷ B. TAFRA, *Prinosisi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, str. 92.

⁶⁸ *Isto*, str. 93.

⁶⁹ S obzirom na to da je Lanosovićeve gramatika hrvatskoga jezika protumačena njemačkim jezikom, izostaje mogućnost usporedbe uporabljenoga hrvatskoga nazivlja u Lanosovića i Mandića.

	pravopisno nazivlje			
Tadijanović, 1761.		zlamenje razdilenja govorenya		
Relković, 1767. ⁷⁰	zlamenje ostavljenja (‘)	zlamenje svezanja (-)	zlamenje umishanja ()	zlamenje okratjenja (...)
Mandić, 1779.	Zlamenje Okkratjenja illiti Apostroph (‘)	Zlamenje Razdilenja (-)	Zlamenje Umishanja ()	

Nadalje, u skladu s gramatičkom normom 18. stoljeća Mandić distinktivna prozodijska obilježja homografa označava suglasničkim geminatama, što je već davno uvriježeno u hrvatskih pisaca:⁷¹

Duga u Zraku. – **Dugga** na Sudu. (54. – 55.), **raniti** u Jutro. – **ranniti**, koga Noxem. (55.)

ali i naglasnom oprjekom: **Bila**. jest jedna Biljega Liepote. – **bila**. Na suncu ili na Putu. (54.). Takva je razlikovnost označena i u Lanosovića, Relkovića⁷² i Tadijanovića⁷³.

Mandić će nadalje kao i Tadijanović u svojoj gramatici pokatkad sastavljeno pisati naglasne cjeline, zanaglasnice i, rijetko, prednaglasnice⁷⁴; u Mandića također pronalazimo sastavljeno pisanje *mismo*, *dase*, *dabise*, *bitiche* (iz *Prijavljenja*, nepaginirano) kao i u Tadijanovića: *izgovarafe*, *izgovarajufe*, *shtofse* itd.⁷⁵, ali i Lanosovića: *nofiofam*, *pifaofam*, *pokoritife* itd.⁷⁶

Nadalje, fonološkim odrednicama pripada navođenje razlika među pojedinim fonemima i njihovim grafijskim bilježenjima, npr.:

⁷⁰ Isto, str. 93.

⁷¹ LJ. KOLENIĆ, *Brodski jezikoslovci. Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarima*, str. 17.

⁷² B. TAFRA, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, str. 104.-105.

⁷³ LJ. KOLENIĆ, *Brodski jezikoslovci. Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarima*, str. 17.

⁷⁴ M. HORVAT, E. RAMADANOVIĆ, *Jezikoslovni priručnik Blaža Tadijanovića*, u: *Blaž Tadijanović, Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012., str. 237.

⁷⁵ Isto, str. 237.

⁷⁶ LJ. KOLENIĆ, *Brodski jezikoslovci. Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarima*, str. 148., 149., 151.

»U Glasu mallo razlucsena neglasovita Slova nevalja medju sobom prominiti.

I. Slovo *b*, sa Slovom *p*; kako u bitci, piti, ljubiti, lupiti. (...)« (26.)

Također se zamjećuje da, premda je *Uputjenje* pisano slavonskom ikavicom, ima i primjera drugačijega bilježenja refleksa jata, i to jekavskoga *diete*, *djeca*, ali i ekavskoga: *potreba* (uz *potriba*). I Tadijanovićev je jezik prožet sličnim ikavskojekavskim odrazom jata (usp. *čovik*, *dilo*, *kolino*, *djed*, *djevenica*, *mjera*...) te pokojim primjerom ekavizma (usp. *bdenje*, *obed*, *obedovati*).⁷⁷ I u Lanosovićevoj su gramatici zabilježeni različiti odrazi jata, i to ponovno ne prema pravilu.⁷⁸ Razloge različite realizacije refleksa jata u slavonskih gramatičara 18. st. i u Mandićevu *Uputjenju* možemo pripisati težnji autora da u svoje (normativne) priručnike unesu već proširena rješenja u jezičnim sustavima 18. stoljeća. Sve to upućuje na činjenicu da je Mandić dobro poznao i gramatičku normu svojega vremena.

5. O značenju Mandićeva *Uputjenja*, zaključno

Značenje je Mandićeva priručnika u povijesti hrvatskoga pravopisanja, poglavito kraja 18. stoljeća, neusporediva s naporima Mandićevih prethodnika u usustavljanju latinične grafije i pravopisne prakse, i to ponajprije stoga što

- » – *Uputjenje* postaje službenim pravopisom u Kraljevini Slavoniji,
- postaje propisanim udžbenikom u narodnim školama za dvojezičnu nastavu,
- utječe na pravopis književnih djela u Slavoniji,
- utječe na pravopis izvan Slavonije, što svojim podržavanjem, dokazuju Joso Krmpotić, Ličanin, a onda i Joakim Stulli, Dubrovčanin, koji je svoje *Rjecsosloxje* prilagodio slavonskoj grafiji.«⁷⁹

Tim već s razlogom pripisanim zaslugama autoru *Uputjenja* ovim je radom pripisana i zasluga slijeđenja slavonske gramatičke norme 18. stoljeća. Stoga uz slovopsinu i pravopisnu normu Mandić u priručniku dijelom i jezičnu normu nastavlja graditi na zasadama ne samo svojih književnih već i gramatičkih prethodnika; uspoređena slovopisna, pravopisna, gramatička i nazivoslovna rješenja s Tadijanovićevom, Relkovićevom i Lanosovićevom gramatikom potvrđuju da je Mandić u *Uputjenju*

⁷⁷ M. HORVAT, E. RAMADANOVIĆ, Jezikoslovni priručnik Blaža Tadijanovića, str. 242.

⁷⁸ LJ. KOLENIĆ, *Brodski jezikoslovci. Djelomični pretisci gramatika Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića i Ignjata A. Brlića s komentarima*, str. 79.

⁷⁹ A. PINTARIĆ, *Antun Mandić i Uputjenje k slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnieh ucsonicah u Kraljestvu Slavonie 1779.*, str. 32.

većim dijelom prihvaćao ona koja su već postojala u jezičnom sustavu te time i sam prinosio standardizacijskim procesima druge polovice 18. stoljeća. Na tim je već dobro utvrđenim slavonskim standardizacijskim temeljima i preporoditeljima bilo lakše na željenom putu postizanja »ujednačenoga književnoga jezika u *svih stranah hèrvatskih*.«⁸⁰

⁸⁰ S. HAM, *Povijest hrvatskih gramatika*, str. 67.

ANTUN MANDIĆ'S CONTRIBUTION TO THE BALANCING OF CROATIAN LATIN ORTHOGRAPHY AND ORTHOGRAPHIC PRACTICE

*Jadranka Mlikota**

Summary

Mandić's orthographic manual Uputjene k' slavonskomu Pravopisanju za Potrebu narodnih Ucsionica u Kraljestvu Slavonie – Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalfchulen in dem Konigreiche Slawonien (Ofen, 1779.) is the only published manual for schools in the Kingdom of Slavonia before the Revival period. This article compares the orthography of the above-mentioned manual with the orthography of Slavonian linguists of the 18th century, namely Blaž Tadijanović (Svash-ta pomalo illiti kratko sloxenje imenah i ricsih u ilirski illi njemacski jezik, 1761.), Matija Antun Relković (Nova slavonska i nimacska gramtika – Neue slavonische und deutsche Grammatik, 1767.) and Marijan Lanosović (Neue Einleitung zur slawonischen Sprache, 1778.) in order to determine to which extent Mandić continues the work of his predecessors.

Keywords: *Antun Mandić, Uputjene k' slavonskomu Pravopisanju, Latin orthography of the 18th century.*

* Izv. prof. dr. sc. Jadranka Mlikota, Faculty of Humanities and Social Sciences, L. Jägera 9, 31000 Osijek, Croatia, jmlikota@knjiga.ffos.hr